

A kóbori tájszavak rendszere

I. 1. Az itt elemzésre kerülő mintegy 1000 (pontosan 964) tájszó körülbelül egyharmada annak az anyagnak, amelyet 1974 és 1975 nyarán gyűjtöttem Kóboron az RMTsz. kérdőívvel, passzív megfigyeléssel és magnetofon segítségével. Feladatomnak most elsősorban a tájszóanyag leíró szempontú, tipológiai rendszerezését és nem szótárszerű feldolgozását tekintem. A rendszerezésben érvényesített szempontok kialakításában persze nemcsak ez a körülbelül ezer tájszót felölelő nyelvi anyag szolgált alapul, hanem azok a tanulságok is, amelyek az egész kóbori, illetve az eddig összegyűlt halmági és szakadati adatok ismeretében bennem megfogalmazódtak. Ezzel magyarázható, hogy a különféle tájszótípusok kialakításában mindig általánosabb érvényű, tágabb kategóriákból indulok ki, és az egyes alcsoportok elhatárolásában ezeket lépcsőzetesen finomítom. Az elemzés módszere összehasonlító-tipológiai, szemlélete — mint említettem — szinkronikus, tehát leíró jellegű. Összehasonlító, mert az egyes típusok körülhatárolásában a tájszókat az irodalmi nyelvi szókinészhez viszonyítom (az ÉrtSz.-ban foglaltakhoz), tipológiai, mert az egyes konkrét tájszavakban megnyilvánuló nyelvi (hang-, alak- és jelentéstani) sajátosságokat egy-egy közös összefoglaló, általános érvényű csoportba rendezem. Emellett a statisztikai módszert is igyekszem alkalmazni, ugyanis ennek segítségével ragadhatók meg azok a belső lexikológiai sajátosságok, amelyek az egyes jelenségek, jelenségcsoportok helyi értékét meghatározzák, illetve a köztük levő viszonyokat számszerűen is kifejezik.

I. 2. Az elemzett tájszóállomány 964 adatot ölel fel. Szófaji megoszlásukat az alábbi táblázat mutatja:

Szófaj	Egyszerű szó		Összetett szó		Összesen	
	adat	%	adat	%	adat	%
Tárgyas ige	103	16,19	60	18,29	163	16,90
Tárgyatlan ige	83	13,05	54	16,46	137	14,21
Főnév	359	56,44	197	60,06	556	57,67
Melléknév	49	7,70	10	3,04	59	6,12
Főnév és melléknév	26	4,08	7	2,13	33	3,42
Melléknévi igenév	2	0,31	—	—	2	0,20

Határozószó	12	1,88	—	—	12	1,24
Kötőszó	1	0,15	—	—	1	0,10
Indulatszó	1	0,15	—	—	1	0,10
Összesen	636	65,97	328	34,02	964	99,99

Az egyszerű szavak közül 299 abszolút tő — 47,01%,
337 relatív tő — 52,98%;
az összetett szavak közül 160 abszolút tő — 48,78%,
168 relatív tő — 51,21%.

Ez alkalommal csak a közszókat elemzem. Gyűjteményemben ugyanis szerepelnek még a különféle frazeológiai egységek (szólások, közmondások) és tulajdonnevek is (személy-, állat- és földrajzinevek) — ez utóbbiak készülő tájszótáram függelékében kapnak majd helyet.

II. A tájszókincsnek irodalmi nyelvi szókincshez való hasonlítását azért tartom célszerűnek, mert így a három település (Halmágy, Kóbor és Szakadát) tájszavait, miután egy közös alaphoz mértem, egymással is azonos szempontok alapján viszonyítom őket, de ezen túlmenően: az összes hasonló módszerrel készülő tájszóelemző-feldolgozó tanulmányok eredményei is jól összemérhetők lennének. E módszerrel a DEMÉTől kidolgozott, hangtani monográfiák összeállítására vonatkozó követelményei (NyjKérd. 13—30) alapján alkalmaztam a magam területén. Ilyen eljárással anyagomban a tájszóknak két nagy csoportja különíthető el:

A) A mai magyar irodalmi nyelv szótáraiban (ÉrtSz., ÉKSz.) foglalt szavakkal csak részben egyező, illetve eltérő tájszók (a feldolgozás során a találomra kiválasztott ezerből 36 minden szempontból azonosnak mutatkozott, ezért jutottam a 964-es számhoz).

B) A második csoportba azokat a tájszókat soroltam, amelyek hiányoznak az említett szótárakból.

Ezzel az eljárással és a statisztikai fölméréssel a következő eredményhez jutottam: a 964 tájszó közül 139 (14,41%) hiányzik az irodalmi nyelv szótározott szavainak állományából, 825 (85,58%) pedig csak részben tér el tőle.

A) A részbeni eltérést mutató tájszók az alábbi típusokba rendezhetők:

1. Formai eltérés: a) hangalaki, b) hangalaki és alaktani.

2. Tartalmi eltérés: az irodalmi nyelvi hangalakhoz helyi, táji jelentés társul.

3. Stilisztikai (nyelvi szintbeli) eltérések, melyek az ÉrtSz. alapján így minősíthetők: a) táji, b) népnyelvi, c) régies, d) bizalmas, e) műszaki, f) ritka, g) gyermeknyelvi.

Az első, A)-val jelzett kategória alcsoportjai borotvaélesen nem különíthetők el egymástól. Bizonyos tájszavak több esetben pusztán szubjektív szem-

pontoknak engedelmessé válhattak be egyik-másik főtypusba. Az ilyen, több sajtóságot is tartalmazó szavakra — ott, ahol észrevettem — külön is felhívom a figyelmet.

III. A/1. Lássuk először az *A*) 1. *a*) típust, a *hangalaki tájszavakat!* Hogy az irodalmi nyelvi hangalaktól eltérő tájszavak közül melyek, és milyen szempontok alapján minősíthetők alak szerinti tájszavaknak, a tekintetben a szakirodalomban SZINNYEI óta (MTsz. Bevezető) két szélsőséges felfogás alakult ki: *a*) nem minősíthetők alak szerinti tájszavaknak azok a nyelvjárási szók, amelyek az illető nyelvjárással jellemző, tendenciaszerű hangsajtóságot mutatnak (például az *ö-ző* szavak a déli nyelvjárársban, az *í-zők* az északkeletiben, az *a-zók* a mezőségiben stb.), de bennük olyan szórványos hangtani sajátosságok tükröződnek, amelyek az irodalmi nyelvi alaktól elhatárolják őket. (Ezekre részletezően és e felfogás szakirodalmát I. P. HÍDVÉGI ANDREA: BÁRCZI-Eml. 244—8); *b*) ezzel szemben újabban BALOGH LAJOS (A tájszó fogalma. NytÉrt. 70. sz. 70—4) azt a kívánalmát fogalmazta meg, hogy az alak szerinti tájszók kategóriájába minden olyan nyelvjárási szót vegyünk föl, amely az irodalmi nyelvi hangállapothoz viszonyítva bármilyen jellegű eltérést mutat. Magam gyakorlati okokból ez utóbbi felfogást tartom célszerűnek. Három kutatópontom nyelvjárársának hangtani arculata eléggé elütő egymástól, közös vonás ugyanis csak egy van bennük: mindhárom a székely nyelvjárárs 15 tagú fonémarendszerű, tehát *ë-ző* típusába tartozik, de a nyelvjárársi — irodalmi nyelvi magán- és mássalhangzó-fonémaváltakozások jellege és erősségi foka is más-más mindhárom faluban. Ezért úgy vélem, hogy az *ë/e* váltakozáson kívül minden olyan fonémaváltakozást és más természetű hangtani sajátosságot figyelembe veszek, amely az irodalmi állapottól eltérő alakot eredményezett. Így a magánhangzó-rendszerben az alábbi típusokat:

1. Nyelvjárársi palatális hangrendű magánhangzó váltakozik irodalmi nyelvi veláris hangrendű magánhangzóval: **i/u**: *curikkòl, csiklik*; **ö/a**: *döröszöl*; **ë/a**: *gëlëgonya*; **ë/o**: *këcëg, rëstál*; **ö/o**: *csördögél*; **ü/u**: *hüppenõ*; **e/a**: *e*, ez — 19 adat, 10,21%.

2. Nyelvjárársi veláris hangrendű magánhangzó váltakozik irodalmi nyelvi palatális hangrendű magánhangzóval: **a/i**: *szakaszt*; **ó/i**: *sikót*; **o/e**: *sohogy*; **o/ö**: *gombojag 'gömbölyeg'* — 4 adat, 2,15%.

3. Nyelvjárársi nyíltabb magánhangzó váltakozik irodalmi nyelvi zártabbal: **ö/ü**: *röcskös*; **ë/i**: *csënál, pëtyërëg*; **e/é**: *ösveny, tehen, véce*; **a/o**: *bambóc, hargas*; **o/u**: *mozsikál*; **á/u**: *szomorán* — 10 adat, 5,37%.

4. Nyelvjárársi zártabb magánhangzó áll irodalmi nyelvi nyíltabb helyén: **u/a**: *kukukk*; **a/á**: *gáng*; **o/a**: *kalonygya, kotáng, kon, sorok, szotyor, topló, zuzmorás*; **ü/ö**: *csükkött, gübe, csü, cüvek, gyükér, gyünygy, küszürü, lüvöldöz, vüddör*; **u/o**: *bugja, bukor, csuban, csukor, dungó, nyugutt*; **í/é**: *bír, csíp, dílkor, gyír, lípcső, kíve, tenyír, víkony, vízna, vísó* — 45 adat, 24,19%.

5. Nyelvjárási hosszú magánhangzó váltakozik irodalmi nyelvi röviddel: **í/i:** *firhang, íge*; **ó/o:** *klózet*; **ő/ö:** *rőkönnyödött*; **ú/u:** *jú, szulák, szúszek*; **ű/ü:** *rűgyez* — 8 adat, 3,30%.

6. Nyelvjárási rövid hang áll irodalmi hosszúval szemben: **u/ú:** *kurál* — 1 adat, 0,53%.

7. Nyelvjárási labiális magánhangzó váltakozik irodalmi nyelvi illabiálisal: **ö/e-ë:** *bicög, billög, cinöge, csicsörög, éneköl, héhöl, kövecső, lühög, szögdecső, veröm, viccöl*; **ö/e:** *höngörödik, lepődő, önyv*; **ö/e:** *nöz*; **ö/i:** *öröz*; **ü/e:** *hetüs*; **ű/i:** *szűv*; **ü/i:** *büllög, kússebb, üdő*; **ű/i:** *csűgőr 'csiger'* — 30 adat, 16,12%.

8. Nyelvjárási illabiális hang áll irodalmi nyelvi labiális helyén: **ë/ö:** *dërög, dëngël, frëccsent, zërög*; **e/ö:** *temett* — 8 adat, 4,30%.

9. Nyelvjárási fonématöbblet irodalmi nyelvi hiánnyal szemben: **ë/ø:** *pëlë, përvëkël*; **o/ø:** *dorót, halovány*; **i/ø:** *csutika* — 5 adat, 2,68%.

10. Nyelvjárási szinten fonémahiány az irodalmi nyelvvel szemben: **ø/a:** *pockos 'pocakos'* — 1 adat, 0,53%.

11. Nyelvjárási fonémacsoport értékű (polifonémikus) hang váltakozik irodalmi nyelvi hangcsoporttal: **ó/ol:** *fótoz, gyócs, hód, ócsón, ótó, póc*; **ó/ul:** *kócs*; **á/ál:** *ádomás, páca*; **ö/öl:** *lívődöz*; **é/ej:** *pendé*; **é/éj:** *gané*; **í/ír:** *vírad* — 14 adat, 7,52%.

12. Az eddigi példákban csak egy-egy megfelelés fordult elő, ezek viszonylag közel állottak az irodalmi nyelvi hangalakhoz. A most felsorolásra kerülő szavakban több, rendszerint kétféle fonémamegfelelés figyelhető meg, ezért ezek hangteste valamivel távolabb áll a megfelelő irodalmi nyelvi szóétől: **bëzget 'bizgat'** **ë/i** és **e/a**; **borozda 'barázda'** **o/a** és **o/á**; **cüveköl 'cövekel'** — **ü/ö** és **ö/e**; **csípöl 'csépel'** — **í/é** és **ö/e**; **igyenös 'egyenes'** — **i/e** és **ö/e**; **fészí 'fejsze'** — **é/ej** és **i/e**; **fëli 'föle'** — **ë/ö** és **í/é**; **héhölis 'héhelés'** — **ö/e** és **í/é**; **istarang 'istráng'** — **a/ø** és **a/á**; **kotoja 'katulya'** — **o/a** és **o/u**; **lütü 'lejtő'** — **ű/ej** és **ü/ö**; **nóvembör** — **ó/o** és **ö/e**; **píntök 'péntek'** — **í/é** és **ö/e**; **sëtit 'sötét'** — **ë/ö** és **í/é**; **tulu 'toll'** — **u/ol** és **u/o**; **zöccsig 'zöldség'** — **ö/öl** és **í/é**; **zsümbös 'zsémbes'** — **ü/é** és **ö/e** — 41 adat, 22,04%.

E csak magánhangzó megfeleléseket tartalmazó típusok gyakoriságuk csökkenő sorrendjében így követik egymást: 4, 14, 7, 1, 11, 3, 5 és 8, 9, 2, 6 és 10. E csak magánhangzó-váltakozást tartalmazó csoport a hangalaki tájzavaknak kereken 60,00%-át teszik ki: 284-ből 186.

A mássalhangzó-rendszerükben eltérő tájzavak az alábbi sajátosságokat tükrözik:

1. Képzésmód (olykor az uvula működése) tekintetében eltérő sajátosságok: **k/j:** *póka*; **cs/ty:** *varcsog*; **k/h:** *riktol*; **r/l:** *szonytyorodott*; **c/sz:** *kopac*; **j/l:** *tajiga*; **f/k:** *nyiforog*; **jj/ll:** *mejje*; **ny/jj:** *bornyú* — 11 adat, 16,41%.

2. Képzéshely tekintetében mutatkozó eltérések: **d/b:** *hödörög*; **s/sz:** *suster*; **n/m:** *penzli*; **m/n:** *me 'ne(sze)!'*; **ny/n:** *hónyaj*; **n/ny:** *ártán* — 7 adat, 10,44%.

3. Zöngés-zöngétlen, illetve zöngétlen-zöngés fonéma fölcserélődése: **g/k**: *bütyög, gelegógya*; **t/d**: *toppant* 'dobbant'; **s/zs**: *salukáter* — 4 adat, 5,97%.

4. Időtartamcsere: nyelvjárási hosszú mássalhangzó irodalmi nyelvi rövid helyén: **mm/m**: *csimmasz, hammu, simma*; **zz/z**: *hízzó*; **pp/p**: *köppenye*; **kk/k**: *csikkó, csikkózó*; **rr/r**: *görrög* — 11 adat, 16,41%.

5. Nyelvjárási fonématöbblet: **t/θ**: *tulipánt, strófol*; **n/θ**: *áncsorog* — 4 adat, 5,97%.

6. Nyelvjárási fonémahiány: **ø/v**: *biaj*; **ø/r**: *básony, házsátos*; **ø/h**: *pókáló, ümmög*; **ø/rt**: *me* 'mert'; **ø/l**: *kiátoz*; **ø/s**: *picc* — 15 adat, 22,38%.

7. Hasonulás és elhasonulás: **zsz/rzs**: *mozzsál, tozzsa*; **rr/rl**: *parrag*; **ss/rs**: *bossó, kossó*; **zz/rz**: *bozzos*; **rj/rr**: *virjad* — 6 adat, 8,95%.

8. Hangcsere: **zd/dz**: *bozda*; **kcs/csk**: *farikcsál* — 2 adat, 2,98%.

9. Hangátvetés: *kalán, csög* 'göcs', *tortyos* 'trottyos', *bortóján* 'bojtorján' — 5 adat, 7,46%.

10. Két szóban több fonémaváltozás van: *kaszaj*: **sz/z**, **j/l**; *csónakászik* 'csónakázik': **ny/n**, **sz/z** — 2 adat, 2,98%.

A csak mássalhangzóváltakozást tartalmazó alaki tájszavak száma 67, ez e csoport 21,61%-a.

A hangalaki tájszavak csoportjában végül azokból sorolok föl néhányat, amelyekben magán- és mássalhangzó-fonémaváltozás egyaránt előfordul: *céllér*: **c/z**, **é/e**; *cóp*: **ó/o**, **p/pf**; *csijány*: **i/a**, **j/l**, **ny/n**; *csüllő*: **ü/ö**, **ll/rl**; *fűheny*: **ü/ö**, **h/v**, **e/é**; *görincs*: **i/ö**, **cs/gy**; *héjöl*: **j/h**, **ö/e**; *üzze* 'íze': **ü/í**, **zz/z**; *kufer*: **u/o**, **t/ff**; *küjjel*: **ü/í**, **jj/v**; *likasztó*: **l/j(ly)**, **i/u**; *magoss*: **o/a**, **ss/s**; *manna*: **a/á**, **nn/ln**; *mij* 'méh': **í/é**, **j/ø-h**; *nyőstny*: **ny/n**, **í/é**; *parkét* 'parget' **k/g**, **é/e**; *pētē-zsejöm* 'petrezselyem': **ø/r**, **ö/e**; *poronyós*: **ø/h**, **o/a**; *ráspar*: **a/o**, **r/ly(j)**; *rókony*: **ó/o**, **ny/n**; *solló*: **o/a**, **ll/rl**; *sümöles*: **s/sz**, **ü/e**; *szíjje*: **í/é**, **jj/l**; *tolló*: **o/a**, **ll/rl**; *térgyepöl*: **gy/d**, **ö/e**; *tik*: **t/ty**, **í/ú**; *vetőrlő*: **ö/é**, **rl/ll** — 31 adat, a hangalaki tájszavak 18,38%-a.

A hangalaki tájszavaknak tehát három alcsoportját különíttem el: az irodalmi nyelvi hangállapottól való eltérésük mértékében első helyen *a*) a csak magánhangzó-váltakozást tartalmazó tájszók állanak: 284-ből 186 (60,00%); *b*) második helyen a csak mássalhangzó váltakozást mutató tájszavak következnek: 67 adat (21,61%) és végül *c*) azok a tájszók zárják a sort, amelyekben mind magán-, mind mássalhangzó fonéma-megfelelés van: 31 adat (18,38%).

Gyakoriságukat tekintve a hangalaki tájszavak csoportja a legmagasabb arányú: az elemzett adatok 44,65%-a. Ez az eredmény azt az ismert tételt igazolja, hogy nyelvjárásaink elsősorban hangtani arculatukban — és ezen belül is magánhangzó-rendszerükben — térnek el az irodalmi nyelvtől.

Hangalaki és alaktani jellegű tájszók. Külön típus tagjaiként vettem számba azokat a nyelvjárási szavakat, amelyekben a formai eltérés a tő- és a képzőelemnek az irodalmi nyelvben ismeretlen kapcsolódásából adódik. Ezek sem hangalakjuk, sem pedig jelentéstartalmuk tekintetében nem térnek el oly mér-

tékben a hasonló irodalmi szavaktól, hogy őket akár a pusztán hangalaki vagy, akár a jelentés szerinti tájszók kategóriájába sorolhatnók. Ebben a csoportban 33 szó kapott helyet. Legnépesebb alcsoportjuk az, amelyben:

a) az irodalmi nyelvi abszolút tőhöz irodalmi nyelvi képző járul: *bakoz* 'párosodik a kutya', *bikáztat* 'fedeztet (tehenet)', *botikó* 1. 'botocska', 2. 'a káka kivastagodó vége', *botóka* 'hosszúnyelű nagy fakalapács', *erdől* 'fát hoz haza az erdőről', *hadarász* '(menés közben) kezét lóbál', *kombányol* 'kombájnnal arat', *kanyaros* 'kanyargós (út)', *siklós* 'csúsós', *szédégél* 'szedeget', *szövevény* 'háziszóttos', *varróné* 'varrónő' — 18 adat, 54,54%;

b) az irodalmi nyelvi relatív tőhöz fölös irodalmi nyelvi képző társul: *balogos* 'balkezes', *bámulkodik* 'báméskodik', *bárányozik* 'ellik (a juh)', *döföldik* 'döföl (állat)', *facsarog* 'összevissza megy (a szekér)', *kergetegés* 'kerge (juh)', *mászkolódik* 'máskál (a fára)', *pislókat* 'pislákol (a tűz)', *vonító* 'szénvono' — 10 adat, 30,30%.

c) Népnyelvi abszolút tőhöz irodalmi nyelvi képző kapcsolódik: *banditás* 'tag a fúvós zenekarban' — 1 adat, 3,03%.

d) Irodalmi nyelvi relatív töbe irodalmi nyelvi képző ékelődik be: *értetlen* 'nehéz felfogású, bugyuta', *tátoktató* 'oroszlánszáj, tátogató' — 2 adat, 6,06%.

e) Irodalmi nyelvi passzív tövet ugyancsak irodalmi nyelvi képző követ: *kopol* 'üt, ver' — 1 adat, 3,03%.

f) Irodalmi passzív tőhöz népnyelvi képző társul: *hasogal* 'hasogat' — 1 adat, 3,03%.

Ez a 33 adatot tartalmazó típus az elemzett tájszók 5,18%-át teszi ki. Benne legnagyobb súllyal az a) és a b) jelzetű alcsoport szerepel, a többi csak egy-egy előfordulással van képviselve. Ebben a típusban olyan tájszavak is helyet kaptak, amelyek több-kevesebb biztonsággal például a következő — tartalmi, jelentésbeli eltérést mutató — típusba is besorolhatók lennének (például *kopol*), de létjogosultságuk — számomra — itt inkább indokoltnak tűnik.

A/2. Következő nagy típusa tájszavainknak az, amelyekben az irodalmi nyelvhez viszonyítva tartalmi, jelentésbeli eltérések tapasztalhatók. Az ilyen jellegű összehasonlítás során két nagy alcsoport különült el: a) pusztán a jelentéstartalomból adódó eltérés, ezen belül: aa) részleges különbség, ab) olyan tájszók, amelyeknek az irodalmi nyelvvel egyező hangalakjához más — ebből a nyelvváltozattól hiányzó — jelentés társul; b) a tartalmi eltérés formaival társul: ba) különbség mutatkozik a képzőhasználatban, bb) bizonyos összetett tájszavak jelentése eltér, vagy éppen hiányzik az irodalmi nyelvből.

Az első, aa) alcsoportban ilyen tájszavak fordulnak elő: *bokréta* 'virágkoszorú', amit a 10—11 éves kisfiúk pünkösdkor a hasonló korú kislányok kapujára tűrnek'; *doromb* 'hosszú fűzfásip', *dög* 'lusta ember', *fog* 'a vetőszeg (szövőszék-alkatrész) négy ágának egyike', *kanapé* 'kihúzó ág', *kemence*

'nyári konyha', *mokány* 'nagy termetű, akaratos természetű ember vagy ló', *pajta* 'tyúkketrec', *pánt* 'nadrágtartó', *pehej* 'pihetoll', *prés* 'szalmát kocka-alakúra alakító prés', *ruva* 'fejkendő' — 12 adat,

ab) *bárka* 'malteresláda', *bibircsó* 'a sertés veséjét körülfogó csipkés háj', *bolond* 'verőborda (szövőszék-alkatrész)', *csonk* '(virág) csokor', *csuka* 'zölden maradt fűcsomó a száradó szénában', *csúnya* 'kukoricacsutka', *ereje* (szragos fn.) 'a munka nagyja', *fickó* 'másodbor', *filkó* 'lenvászon', *főd* 'a ruha hímezetlen alapja', *gaj* 'hant', *gáz* 'petróleum', *gyűszű* 'széles, zsebes bőröv (a férfiak derekán)', *inak* (csak többes számban) 'vérerek', *kabala* 'a fonal összekuszálódása', *korcsova* 'szánkó', *sapka* 'a sertés vastagbelének kiszélesedő része', *szakáll* 'lekaszátlanul maradt fűcsomó', *szóga* 'juhászbojtár' — 19 adat;

ba) az alábbi származékszóknak olyan sajátos táji jelentésük van, amely — az előző csoporthoz hasonlóan — szintén hiányzik a megfelelő irodalmi nyelvi szavak jelentésköréből: *állás* 1. 'a csürben keresztbe tett gerenda', 2. 'egy szeszital-féleség', *bárányka* 'fenyőtoboz', *bolhászkodik* 'tollászkodik', *durrant* 'hazudik', *fijóka* 'fattyúhajtás (kukoricáé)', *fijókázik* 'fattyúhajtást ereszt (a kukorica)', *fintorog* 'ügyetlenkedik', *fogdosás* 'a szalak befűzése a bordába', *gajjas* 'hantos (a szántó)', *gazol* 1. 'valamit felületesen végez el', 2. 'elront valamit', *gomoja* 'gombolyag', *gubbaszkodik* 'berzenkedik a kakas', *homájós* 'felhős (az ég)', *hátkolódik* 'nagyra tartja magát', *haszontalan* 'fejletlen, satnya (állat)', *iroda* 'vécé', *kápcás* 1. 'bogos (a lába)', 2. 'szavát be nem tartó (ember)' *masinál* 'sor közt kapál', *nyúzó* 'gyepmester, sintér', *pörgettyű* 'orsókarika', *szorított* 'nadrágszij', *szuszogó* 'légcső', *tátog* 'ácsorog', *tized* 'tíz emberből álló munkacsoport' — 54 adat, 57,44%;

bb) a tartalmi eltérést mutató tájszavak legnépesebb csoportja az, amelyben az irodalmi nyelvi szavaktól elütő vagy azokból hiányzó jelentést a sajátos szóösszetétel eredményezi; így jelentés szerinti tájszót az alábbi összetétel-típusok eredményezhetnek:

a) irodalmi nyelvi tő+irodalmi nyelvi tő: *aranypárizs* 'aranypármen', *bëndőtúró* 'sertésgyomorba töltött túró', *búzafej* 'kalász', *cigányzsák* 'csalánzsák', *csontalama* 'későre puhuló téli alma', *disznópajta* 'sertésól', *elgazol* 'elront', *fagomba* 'taplógomba', *gójavirág* 'mocsári gólyahúr', *hosszúuj* 'nagyujj', *keréksár* 'szekérkenőcs', *koromséprő* 'kéményseprő', *kutyapajta* 'kutyaház', *lenyomul* 'megroskad a boglyába rakott széna', *malactartó* 'kocaméh', *mégvág* 'megcsíp (a baromfi)', *nagyverő* 'nagykalapács', *nyakin* 'nyakizom', *papifenyő* 'ezüstfenyő', *rapszekér* 'targonca', *sasláb* 'kapufélfa', *szappanvirág* 'szappanfű; Saponaria officinalis', *vastagasszony* 'állapotos nő' stb. — 106 adat, 62,35%.

b) irodalmi nyelvi tő+hangalaki tájszó: *akasztótő* 'biztosítótű', *asszonyserög* 'asszonyok fonója', *kakasmadár* 'búbosbanka', *lányserög* 'leányok fonója', *mégdug* 'elrekeszt (patakfolyást)', *méggörözdöl* 'csak egy-két ujjnyi mély-

ségben szánt', *mékszip* 'megcsip (a gúnár)', *szarkamízz* 'mézga', *tizedapa* 'tíz emberből álló munkacsoport vezetője' stb. — 20 adat, 11,76%;

c) hangalaki tájszó + irodalmi nyelvi tő: *bikaszappan* 'a patakban talál, ható szürkés-zöldes, könnyen kenhető agyagfajta', *címmentkarika* 'cementgyűrű', *csukrosvijola* 'oltott viola', *füttősíp* 'kályhacső', *hódkoros* 'bolond', *kítkerekű* 'bolond', *kopadzbúza* 'toklásztalan búza', *lampakarima* 'lámpaernyő', *parragtégla* 'gyeptégla', *tígbőrös* 'libabőrös' — 28 adat, 16,44%;

d) hangalaki tájszó + hangalaki tájszó: *bikatekenyő* 'kagylóhéj', *finkű* 'fenőkő', *vírszípó* 'pióca' stb. — 9 adat, 5,29%;

e) hangalaki tájszó és irodalmi nyelvi tő + irodalmi tő: *fiszfanadrág* 'keskenyszárú gyermeknadrág', *miásnapi gúnya* 'hétköznapi, viselőruha' — 2 adat, 1,17%;

f) jelentés szerinti tájszó + hangalaki tájszó + jelentés szerinti tájszó: *kakas-töröbúza* 'pattogatnivaló kukorica' — 1 adat, 0,58%;

g) hangalaki tájszó + irodalmi nyelvi szó + hangalaki tájszó: *töröbúzatisztítás* 'kukoricafosztás' — 1 adat, 0,58%;

h) irodalmi nyelvi tő + ua. + ua.: *kiütővas* 'szikrapattintó acél' — 1 adat, 0,58%.

i) irodalmi nyelvi tő + hangalaki tájszó + ua.: *mékfészegődik* 'megrokan' — 1 adat, 0,58%.

E kilenc alcsoportot alkotó 170 adat a 328 összetett tájszó 51,82 százalékát teszi ki. Ha ehhez a 170 összetett tájszóhoz hozzáadjuk az előbbi 94 egyszerűt (=264), akkor azt találjuk, hogy ezek a teljes elemzett adattár (964) 27,38%-át alkotják.

A/3. Az irodalmi nyelvi normákkal csak részben egyeznek azok a tájszavak, amelyek használatának körében, stilisztikai, nyelvi rétegbeli vagy nyelvi szintbeli sajátosság tükröződik. Ezek jelentésükben és — az esetek többségében — hangalakjukban is egyeznek az ÉrtSz.-ban szereplő szavakkal. E szótár alapján ebben a típusban hétféle stílusminősítést találunk. Közülük négy szűkebb értelemben vett stilisztikai jellegű: régi, bizalmas, ritka, gyermeknyelvi; kettő nyelvi szintbeli eltérést mutató: táji, népi; egy pedig nyelvi rétegbeli: műszaki, bár ez az előbbi csoportba is besorolható lenne, ugyanis az itt szereplő két példám közül legföljebb csak az egyiket (az *ütközőt*) lehetne a magasabb szintű műszaki nyelvre jellemzőnek minősíteni, míg a másikat (*répérdl*) ma már inkább népnyelvinek minősíthetnők.

Elemzett anyagomban ezt a típust csak egyszerű szavak képviselik. Számuk 126, az állomány 13,07%-a. Súlyban legjelentősebbek a nyelvi szintbeli minősítéssel szereplők: a táji és a népnyelvi szavak. Közülük táji 55 (43,65%): *borított* 'fűzfavesszőből font kúpalakú kas a csibék összetartására', *burján* 'gyom', *cika* 'csíra', *cubók* 'comb', *csökött* 'fejlődésben elmaradt állat', *egybéli* 'egyidős', *fantő* 'küllő (a szekérkerékben)', *gärerzd* 'szőlőfürt', *harisnya* 'szük-

szárú posztónadrág', *héhöl* 'héhel', *honcsok* 'vakondtúrás', *huporcsos* 'hullámos', *kálaka* 'közösen végzett munka', *kalonygya* 'búzakereszt', *kocog* 'zörög', *lappancs* 'csapóajtó (kúton, pincelejáraton)', *majorság* 'baromfi *olló* 'kecskegida', *pászma* 'kapaláskor, kaszaláskor fölfogott sáv', *rideg* 'sovány (ember, állat)', *salak* 'borsalak', *síp* 'kályhacső', *suta* 'fél-szarvú', *szalu* 'vésőszzerű szerzőszám', *szökés* 'pattanás', *takarás* 'szénaforgatás, -szárítás', *törő* 'kendertilő', *ünő* 'fiatal tehénborjú' stb.

E csoportot a gyakoriság csökkenő sorrendjében 47 adattal, 37,30%-os megterheltséggel a *népinek* minősített tájszók követik: *bódorog* 'céltalanul csavarog', *búgat* 'pároztat (kocát)', *curikkol* 'hátrál (a ló)', *döröszöl* 'doroszol', *facsar, farcsok* 'csipő', *fartat* 'farol (a szán)', *fírang* 'függöny', *fundaméntum* '(épület-) alap', *gérjesztő* 'tűzgyújtó', *gúnya* 'ruha', *haj* 'borítólevél (a kukorica-csővön)', *hiu* 'padlás', *íge* 'három szál fonál', *kajtat* 'keresgél, torkoskodik a macska', *kamara* 'éléskamra', *kaptató* 'meredek emelkedő', *lajtorja, masina* 'mindenféle gép', *nemzeccség* 'rokonság', *nyugodalmas* 'kényelmes', *pászol, píp, réce, sifon* 'szekrény', *sróf, ujjas* 'rövid férfikabát', *vasal* 'patkol' stb.

Az irodalmi nyelvhasználattól pusztán stílusárnyalatban eltérő tájszavaink száma 22, e típus 17,46%-a. Köztük „bizalmas”-nak minősített 13 adat: *bagó* 'cigaretta, szivar', *farikcsál* 'faricskál', *gáng* 'tornác', *hokerli* 'konyhaszék', *kurál, pakol* '(útra) ételmezt készít' *penzli, picc* 'spicc, vasból készült lábbeli-sarokvédő', *rittyent* 'rendez (pl. mulatságot)', *srég, sustér, strimfli, stafirung*; „rég”-nek minősíthető alábbi hat adatunk: *álmárijum, baktér, döröngöz* 'dörömböl', *karmanytyú, paripa, pëckël*; két adatunk a „ritka” minősítéssel szerepel: *csapó* 'ostorcsapó', *omlós* 'porhanyó (tészta, föld)'; egy adatunk pedig „gyermeknyelvi”: *boci*.

A most elemzett típus számos adata csak a választott módszer következetes alkalmazása révén került ide. Közülük több — főleg a tájainak minősítettek sok szava — már inkább a jelentés szerint vagy éppen a valódi tájszók kategóriájába is bekerülhetett volna. Ez a típus valójában átmenetet alkot az irodalmi nyelvvel részben egyező, illetve a belőle hiányzó szavak között.

B. Tájszavaink második nagy csoportját az a típus alkotja, melynek szavai hiányoznak az ÉrtSz.-ből, ezek az ún. valódi tájszavak. Számuk 139, állományunk 14,41%-a; súlyban az előbbi A/3 típushoz állanak a legközelebb. Mivel ezek az irodalmi nyelvhez sem formai (hangtani), sem tartalmi (jelentés-tani) szempontból nem hasonlíthatók, csak saját nyelvi rendszerük alapján vizsgálhatók.

Szófaji tekintetben így oszlanak meg: tárgyias ige: 23 (16,54%), tárgyatlan ige 33 (23,74%), főnév: 72 (51,79%), melléknév: 6 (4,31%), melléknév és főnév: 3 (2,15%), akaratot kifejező indulatszó: 2 (1,43%). Egyszerű szó: 99 (71,22%), ebből tőszó: 59 (59,59%), származékszó: 40 (40,40%), összetett szó: 40 (28,77%), ebből tőszó: 15 (37,50%), származékszó: 25 (62,50%).

Mutatóul előbb az egyszerű szavakból lássunk néhányat: *árdé* 'húsos, édes zöldpaprika', *balót* 'összepréselt széna v. szalma', *bidon* 'műanyagtartály', *binygyó* 'éretlen, fejletlen gyümölcs', *burukkol* 'turbékol a galamb', *burús* 'nagy lombkoronájú fa', *burusnya* 'orgonavirág', *cáp* 'bakkecske', *ciróka* 'fűzfabarka', *curkán* 'szálas gyapjas juh', *csámporodik* 'összemegy a tej', *csobán* 'juhász', *durmonyós* 'duzzogó', *eszténa* 'akol', *foncsika* 'rongymaradék', *fuszuj* 'bab', *ganci* 'gúnár', *gogozsár* 'paradicsompaprika', *guvad* 'kidülled, leomlik', *hárpácsika* 'dughagyma', *hiricöl* 'zihál a melle', *kajsza* 'görbe', *karinca* 'előköteny; kötényszoknya', *keletita* 'hígalacsinta', *koszt* 'dióverőkaró', *körpács* 'kontár', *kujak* 'ököl', *lajhó* 'lompos', *múzs* 'egy fajta sás', *náráv* 'szokás, jó v. rossz tulajdonság', *pipe* 'kisliba', *pópa* 'kis halom', *purkoj* 'egy halfajta', *sündött* 'fejlődésben elmaradt (gyermek)', *szájván* 'téli juhajtó', *vígány* 'szoknya', *zsitár* 'mezőőr, csősz' stb.

A szóösszetétellel alakult valódi tájszavak ilyen jellege abból adódik, hogy az összetételnek legalább egy tagja ilyen szó. Ebben a csoportban leggyakoribb az az eset, amikor irodalmi nyelvi előtagot valódi tájszó-utótag követ: *betojpad* 'behorpad', *bitangpityóka* 'az előző évben földben maradt és tavasszal kicsírázó burgonya', *elcsámporodik* 'elszontyolodik', *elkajszul* 'elgörbül', *félkótyos* 'gyönggeelméjű', *kisirül* 'észrevétlen távozik', *lekosztol* 'lever (diót)', *lesuvad* 'valamilyen súlyos dolog lecsúszik', *mëkhërget* 'felingerel (kutyát)', *mëgguvaszt* 'a fűzfavecsző héját egyben lehúzza', *mëgnyuvad* 'megfullad', *posztófilis* 'meleg télikabát' stb., 22 adat, 55,00%; ezt a csoportot gyakoriságban az a típus képviseli, amelyben a hangalaki előtagot a valódi tájszó követi: *bëburjánosodik* 'elgyomosodik', *bëcsombojitt* 'becsomagol', *bënyuvad* 'besüllyed a sárba, befullad a vízbe', *bërittient* 'becsap, rászéd', *lám-pabuda* 'lámpaalj', *összecsombojodik* 'legény és leány összebújik' stb. — 8 adat, 20%; a valódi tájszó előtagként szerepel és irodalmi utótag követi: *burusnyafa* 'orgonafa', *csobánbot* 'pásztorbot', *csobánkutya* 'juhászkutya', *fándzgyalu* 'hornyoló gyalu', *vackorfa* 'vadkörtefa' stb. — 7 adat, 17,50%; a következő három típust már csak egy-egy adat képviseli 2,50%-os gyakorisággal: valódi tájszó + hangalaki tájszó: *spór-embör* 'takarékos ember'; irodalmi nyelvi szó + ua. + valódi tájszó: *nyírfavirics* 'a nyírfa tavasszal csorgó leve'; hangalaki tájszó + jelentés szerinti tájszó + valódi tájszó: *töröbúzalapi* 'a kukoricacsövön lévő borítólevél'.

Összegezésül az alábbiakat állapíthatjuk meg: az elemzett 964 tájszóból A) részbeli eltérést mutat az irodalmi nyelvi állapottól 825 szó, 85,58%; B) helyi nyelvjárási szintű többlet 139 szó, 14,41%. Típusok szerint — az elemzés menetét követve — az állomány így oszlik meg: hangalaki tájszó 402 (41,70%), morfológiai jellegű tájszó 33 (3,42%), jelentés szerinti tájszó 264 (27,38%), stilisztikai jellegű 126 (13,07%), valódi tájszó 139 (14,41%).

Megoszlásuk aránya csökkenő előfordulási sorrendben így alakult: 1. hangalaki, 2. jelentés szerinti, 3. valódi, 4. stílusrétegbeli és 5. morfológiai jellegű tájszók.

Közülük két típus átmeneti jellegűnek is tekinthető: 1. a morfológiaiaknak minősítettek olykor csak morfonológiai tekintetben különböznek a pusztán hangalakiaktól, de nem egy esetben az eltérés jelentéskülönbséget is tükröz, tehát a hangalaki jelentés szerinti tájszók között foglalnak helyet; 2. a különféle stílusrétegbe tartozó szavak egy része a jelentés szerinti irányába, más része a valódi tájszók felé teremtenek kapcsolatot. Úgynevezett „vegyszerítiszta” típusokat a nyelv bonyolultságát, alaki és tartalmi arculatának sokrétűségét figyelembe véve nehezen alakíthatunk ki. Az adatok itt megkísérelt rendszerezési szempontjait nyilván tovább lehet még finomítani. Tudatában vagyok annak, hogy az alak- és jelentéstani vonatkozások elmélyültebb elemzést kívánnak meg. Az anyag végleges feldolgozása rendjén különösen a jelentéstani kérdéseket kell majd sokrétűbben, részletezőbben kidolgoznom. Tudom, nem lesz könnyű feladat, de a vele járó fáradságot bőven kárpótolni fogja maga az anyaggal való bíbelődés: e három település szókincsének szép színe, íze, zamata.

MIKLÓS TAMÁS IRÉN

Mundartwörter von Kóbor

Die Verfasserin untersucht den Wortschatz der ungarischen Mundart des Dorfes Kóbor (Rumänien). In der ungarischen Mundartforschung ist es üblich, in den Mundarten dreierlei Worttypen anzunehmen, und zwar formale Mundartwörter (die von der umgangssprachlichen Norm in der Lautform abweichen), Mundartwörter der Bedeutung nach (sie sind der Lautform nach nicht abweichend) und echte Mundartwörter (die sowohl lautliche als auch semantische Abweichungen aufweisen).

Die Verfasserin untersucht 1000 Wörter, die er innerhalb der gegebenen Typen noch weiter gruppiert und statistisch ordnet. Das Verhältnis der einzelnen Gruppen zueinander wird auch dargestellt. Bei den formalen Mundartwörtern wird außerdem die Abweichung von der Umgangssprache je nach Lauten untersucht. Die morphologischen Mundartwörter, in denen der Wortstamm oder das Suffix eine Abweichung aufweisen, werden als besondere Kategorie behandelt.

Von den 1000 Wörtern gab es 36, die mit der Umgangssprache übereinstimmen, die brauchten nicht weiter untersucht zu werden. Von den übrigen 964 Wörtern waren 825 von der Umgangssprache nur zum Teil abweichend (85,58%), 139 aber nur für die untersuchte Mundart typisch (14,41%). Die einzelnen Typen lassen sich zahlenmäßig wie folgt darstellen: 1. formale Mundartwörter: 402 (41,70%); 2. semantische Mundartwörter: 264 (27,38%); 3. echte Mundartwörter: 139 (14,41%); 4. stilistische Mundartwörter: 126 (13,07%); 5. morphologische Mundartwörter: 33 (3,42%).

Mit der quantitativen Analyse ähnlicher Mengen ist es möglich, den Wortschatz verschiedener Mundartgebiete mit der Umgangssprache bzw. miteinander zu vergleichen.

I. MIKLÓS TAMÁS

